

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında əxlaq tərbiyəsi məsələləri

Fidan Hüseynova

BDU-nun Filologiya fakültəsinin II kurs tələbəsi

Keçdikcə nəsillər o sənin söz çəmənindən,
Ellər, obalar dərs alacaqdır hələ səndən...
Sənsən ədəbiyyat dediyim sevgili dildar,
Daşlarda, çiçəklərdə, ürəklərdə adın var.

Səməd Vurğun

Xalq şairi

Aradan 880 il keçməsinə baxmayaraq hələ də cəmiyyətimiz hər sahədə Nizami dühasına müraciət edir, ondan öyrənir. Elə bir mövzu tapmaq çətindir ki, Nizami ona öz əsərlərində münasibət bildirməmiş olsun. Nizami Gəncəvinin bir əsəri yox, bütün yaradıcılığı elə “Sirlər Xəzinəsi”-dir.

Həyatı boyu insanın əxlaqi saflığı uğrunda mübarizə aparan N.Gəncəvi bütün əsərlərində bu işə xidmət edən dahiyənə fikir və ideyalar söyləmişdir. Pedaqoqların demək olar ki, əksəriyyəti həmin fikir və ideyalardan bəhrələnmiş, onları daha da inkişaf etdirmişlər. Dahi şairimizin əxlaq və əxlaq tərbiyəsi ilə bağlı dəyərli fikirləri, misraları neçə-neçə nəsillərin mənəvi tərbiyəsində önəmli rol oynamış və bu gün də belə bir rol oynamaqdadır. Görkəmli alman şairi Höte şairin əsərlərini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: “Nizaminin əxlaqi məsələlərə həsr edilmiş əsərlərində... bədii səmimilik vardır”.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında valideyn-övlad münasibətinə geniş toxunmuş və tərbiyədə valideynin üzərinə böyük məsuliyyət qoyulduğunu dönə-dönə vurğulamışdır:

Nar öz meyvəsini başında saxlar,
Odur təpik vurmaz ona hər murdar.
Tut öz meyvəsini yerlərə tökər,
Odur ki, təpikdən əziyyət çəkər.

Bu misralar Xosrov və Şirin poeməsindəndir. Şair Büzürgümüd obrazının dili ilə təbiətdən nümunə göstərmiş və narın öz meyvəsinə bəslədiyi sevgini, dəyəri tərənnüm etmişdir. Nizami Gəncəvi gənc nəslə böyük sevgi və ehtiram göstərmişdir. Biz bunu oğlu Məhəmmədə münasibətində aydın görürük. Nizami üç əsərində oğlunun əlini tutaraq elmdən sənətə, sənətdən isə Allaha doğru aparır. Nizami oğlunu beləcə “böyüdü”. Hər oxucu əslində, onun oğludur – üz tutduğu kəsidir.

Biz bütün poemalarda övladını öz canından belə əziz hesab edən parlaq obrazlar görürük.

Təsirli səhnələrdən biri də Məcnunun atasının oğluna müraciəti hissəsidir:

Canımsan, canımdan daha əzizsən, Evə
dön, evinin işığısan sən.

Eləcə də biz İsgəndərin atası Feyləqusun oğluna dərin məhəbbətini, təlim-tərbiyəsinə, bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına necə böyük diqqət və qayğı ilə yanaşdığını nümunə göstərə bilərik: Dünyada ataya varmıdır gerçək, Ağıllı oğuldan başqa bir istək?

Pis övlada münasibətdə isə şair valideynləri cəzaya tələsməməyi aşılayır, çünki belə övlada cəzanı həyat özü verəcək:

Nə eyləsə sənə övladın, inan, Onu
görəcəkdir öz övladından.
Oğlunun yaxşı, pis işiyçün, dayan.
Cəza vermə, o da alar öz oğlundan.
Və ya “Xosrov və Şirin”-də
Dərdi-sər olsa da bu oğul sənə,
Öz gövhərindəndir bu parça yenə.
Yararmı olasan övladla düşman?
Ürək ayrılarmı saldıği bağdan?

Nizami Gəncəvi xeyirxahlığı, yaxşılığı ən gözəl əxlaqi keyfiyyətlərdən biri kimi bütün poemalarında təqdir və təbliğ etmişdir. Hətta “Yeddi Gözəl” əsərində Xeyir obrazının timsalında ümumiləşmiş bir obraz yaratmışdır:

Şər Xeyri tanıdı və birdən-birə
Özünü götürüb çırparaq yerə, Söylədi:
“Gördüyüm işlər yamandır, Pis
əməllərimə baxma, amandır.
Başımız üstündə dönən fələklər,
Sənə Xeyir demiş, mənə isə Şər.
Nələr eylədim sə o zaman sənə,
Bütün eylədiyim yaraşır mənə.
Nələr bacarırsan, mənə durma et,
Et ancaq özünə, adına nisbət”.
Xeyir bu nöqtəni eyləyincə yad Tez
onu ölümdən eylədi azad.

Elə ki qılıncdan Şər azad oldu,
Uçdu yol uzununu, qəlbi şad oldu.
Qəzəbli kürd isə dalınca getdi,
Vurdu qılınc ilə tez həlak etdi.
“Xeyir düşündüsə xeyirli işlər,
Şərsən, –dedi, – çıxar qabağına şər”.

Böyük humanist şair öyrədir ki, hər bir insan xeyirxahlığı, yaxşılığı “əzəldən etsə də adət özünə”, o zaman həmin yaxşılıq “hər yanda qapı açar üzünə”. Ona görə də böyüklük şərəfinə nail olmaq istəyən hər bir kəs xeyirxahlıq, yaxşılıq etməyi bacarmaldır: Yaxşılıq edib, qorx yamanlıqdan,

Yaxşılıq gətirər yaxşılıq hər an.
Quyuya salsan da, yaxşılığı bil, Yenə
qayıdacaq o itən deyil.

Bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki filosof-şairimiz pis adamlara xeyirxahlıq göstərməyi yaxşılara yamanlıq sayırdı:

Həyasız adama qarşı sərt rəftar,
Yumşaq davranmaqdan faydalı olar.

Pedoqoq-şairimizin toxunduğu məsələlərdən biri də düzlük, doğruluqdur. Təsadüfi deyil ki, 20 söhbətdən ibarət olan Sirlər Xəzinəsi əsərinin 14-cü söhbəti məhz bu məsələyə həsr olunmuşdur. Şair doğruluğu insanı hər an qoruyan “zireh” adlandırır: O yerdə ki doğruluq hökm edər, bayraq açar, Dada çatan haqq özü onun ardınca uçar.

“Zalım padşahla düz danışan kişinin dastanı” hissəsində mərd qoca şahın ölüm hökmünü gözləmədən boynuna kəfən keçirir və onun hüzuruna gedir. Şah qocadan soruşur ki, mənə nə üçün “zalım”, “qəddar” demisən?! Qoca cavabında söyləyir ki, mən hələ eşitdiklərimdən daha çox demişəm. Mən sənənin eybini üzünə deyirəm. Əgər doğru demirəmsə mənə dara çəkdir. Şah öz səhvini anlayır, qocaya xələt verib onu bağışlayır, qəddarlıqdan, zülmədən əl çəkir, “xalqı sevən, insafli bir şah” olur. Dahi şair-tərbiyəçi bu hekayədən alınan nəticəni belə ümumiləşdirir:

Öz düzlüyü kimsəni verməz bada dünyada,
Düz sözüylə kimsəyə yetməz qada dünyada.
Doğruluqla köməkdir hər bir ərə yaradan,
Doğru ol ki, yetirsin hər zəfərə yaradan.

Dahi Nizaminin diqqət yetirdiyi əxlaqi keyfiyyətlərdən biri də sadəlik və təvazökarlıqdır. Şairin fikrincə insan nə qədər sadə olsa, xalqın önündə əyilməyi bacarsa, xalqın gözündə bir o qədər ucalar:

Ucalar özünü əyən insanlar,

Təvazö sahibi hörmət qazanar.

“Leyli və Məcnun” əsərində “Təvazökar ol!” adlı bir başlıq var və burda şair özünə müraciət edir:

Şikayət torundan çıx bundan belə,

Öz acizliyini etiraf elə/

Çıxılmaz bir dağdır-yoldakı əngəl, Çox

da öz gücünə arxalanma gəl!

Şan-şöhrət, bər-bəzək dalınca qaçan adamlara mənfi münasibətini gizlətməyən, belələrini kəskin tənqid atəşinə tutan şair öyrədir ki, insanın gözəlliyi onun sadəliyindədir; rahat yaşayışı sadə həyat sürməyindədir:

Torpaq vücuduna vurma min bəzək, İnsana

qum kimi sadəlik gərək.

Yaxud:

Bu dünya malına uyma, çox zinhar, Hər

sadə keçinən asudə yaşar.

Nizami Gəncəvinin amalı əxlaq, təmizlik, saflıq olmuşdur. Qeyd etdiyim məsələlərdən başqa onun əsərlərində biz namusluluq, iradəlik, səxavətlik, ədalətlik, həmrəylik və başqa əxlaqi keyfiyyətləri də görürük. Bütün bu deyilənləri ümumiləşdirsək deyə bilərik ki, Nizami Gəncəvinin əssə qayəsi İnsanpərvərlikdir. Şair insanı və insanla bağlı bütün müsbət keyfiyyətləri hər şeydən üstün tutur:

Sən ey fələklər qədər uca, dəyərlı İnsan!

Nazını çəkməkdədir, bu yer, bu göy kəhkaşan...